

Machiavelli politikafilozófiájának magyarországi recepciója

Kaposi Márton: *Machiavelli Magyarországon*. Budapest, Argumentum. 2015. 720 oldal

Kaposi Márton akadémiai doktori disszertációjának könyvváltozata a magyarországi Machiavelli-recepció számos aspektusát tárgyalja; jelen kritikai ismertetésben e recepciótörténet politikaelméleti vetületeit tartom célszerűnek kiemelni.

A kötet három fő részből áll, amit gazdag bibliográfia, valamint névmutató, továbbá angol és olasz nyelvű összefoglalás egészít ki. Az egyes fejezetcímek (például Kant *A fakultások vitája* című írásához hasonlóan) sokszor egy-egy tömör tézist foglalnak magukban (például: I/V/II. A „*machiavellista*” jelző mint pozitív és negatív minősítés eszköze). A mű bevezetésében Kaposi a machiavellizmusok sokféleségét és Machiavelli életműve magyarországi fogadtatásának egyedi vonásait emeli ki (17–34).

Az I. rész *Mátyás király és a közép-európai premachiavellizmus* című egységében Kaposi egyebek mellett azt hangsúlyozza, hogy „Hunyadi Mátyás nem talált olyan koncepciózus gondolkodóra, mint amilyen Machiavelli volt, csak a *premachiaavellizmus* szintjén állóknak lehetett modellje”, és a Mátyást bemutató életrajzok közül csak „Brandolini dialógusa hasonlít valamelyest *A fejedelemhez*” (58). Kaposi könyvének egyik vezérmotívuma, hogy Magyarországon Machiavelli elsősorban az európai *antimachiavellizmus* közvetítése révén vált

ismertté, és ez világosan tetten érhető Zsámboky János humanista életművében: az ebben körvonalazódó hagyományos szuverén-képnek megfelelően

az uralkodó az alapvető platóni és a sarkalatos keresztény erényeknek felel meg; bár általában öröklés útján vagy más legitim módon kerül trónra, [...] nem hiányzik belőle az idoneitás sem; erényeit tettekben is kifejezi, amennyiben határozott, de mégsem zsarnok; uralkodása során egyensúlyban tartja, illetve gyógyítja a társadalmat (75).

A 16. századi magyarországi Machiavelli-recepció tanulságait Kaposi az alábbiak szerint foglalja össze:

Magyarországon a XVI. század második felében a szórványos, nem túl erős és *nem is egyöntetű* Machiavelli-hatások, illetve a *premachiaavellizmus* és a különböző *antimachiavellizmusok* egymással összefonódva jelentek meg. [...] Ahhoz hasonló hagyományos formájú, de modern tartalmú királytüköröt nem írtak nálunk, mint amilyen *A fejedelem*, olyan elmélyült történetfilozófiai kommentárt sem készítettek, mint az *Értekezések* [...]. A firenzei titkár *nagyobbrészt ana-*

lóg, kisebb részt átvett gondolatait többnyire a *történetírás* allúzióiban juttatták kifejezésre. (97.)

Kaposi helyesen mutat rá, hogy míg Nyugat-Európában a 16. századtól (tehát Machiavelli művei megjelenésétől) kezdve – többek közt az *államérdek* fogalmának függvényében – intenzív machiavellista–antimachiavellista vita folyt (amit többek közt Quentin Skinner és Maurizio Viroli is dokumentált), addig Magyarországon e vitának ill. e vita hatásának lényegében nincs nyoma a későbbi századokban sem:

[A] XVII. század elején megszólaló magyar államelméleti gondolkodókat még a racionálisabb jellegű megfontolások – természetjog, vallással végzett manipulálás, a barbár veszély felszámolása – sem viszi olyan közel az *államérdek* valódi lényegének felismeréséhez, hogy Machiavelli koncepciójából elfogadjanak valamit. Mindebben nagy szerepe volt annak, hogy az erősen feudális színezetű közgondolkodásban még nem kapott érdemleges helyet a természetjog; az állandó külföldi fenyegetettség miatt kifejlődött egy olyan nemzettudat, amely a nemesség vezetése mellett hangsúlyozta a történelmi, nyelvi és etnikai identitás-tudatot (részben a nemzetiségieket is magyar állampolgároknak tekintve); és az ország három részre szakadt voltát sem tekintették [...] tragikusnak. (107.)

A 17. század elején pedig Jeszenszky János *Pro vindictis tyrannos* című, Frankfurtban, 1614-ben megjelent művében alapozza meg az egyértelműen *negatív* Machiavelli-képet Magyarországon, amit többek közt Pázmány Péter, Alvinczi Péter, Balásfi Tamás és Frisowitz Boldizsár fejleszt tovább (107–114).

Kaposi külön kiemeli Machiavelli recepciójának jelentőségét Zrínyi Miklós 17. századi életművében. Mint írja,

a *Szigeti veszedelem* egyes részein áttetsző Machiavelli-hatás később, Zrínyi hadtudományi és politikai műveiben [...] sokkal intenzívebbé válik [...]. [...] [M]íg az eposzban inkább csak afféle háttérolvasmány Machiavelli szövege, amely az *elvi-szemléleti egység* létrejöttében kap *spontánul* érvényre jutó szerepet, [vagyis] leginkább valamilyen *regulatív* funkciója érvényesül, addig a prózai művekben, különösen a *Vitéz hadnagyan* *közvetlenül* és *tudatosan* támaszkodik több, éppen akkor olvasott műre, [...] elsősorban *konstitutív* szereppel. (139–140.)

A hadíró Machiavelli és a „vitéz hadnagyról” című fejezetben Kaposi értékes komparatív szövegelemzéseket is megvalósít Machiavelli- és Zrínyi-szöveghelyek közt (145–151). Érdekesek *A filozofáló Machiavelli és az elmélkedő Zrínyi* című fejezet zárogondolatai:

[A]lkalmon – Machiavellihez hasonlóan – általában a kedvező lehetőségek együttesét érti Zrínyi, és megkülönbözteti még, mint másik fontos objektív determinálót, a *szükségszerűséget*, ami a szerencséhez viszonyítva vagy közömbös, vagy a balszerencse egyik változata. *A személyes virtusok és az objektív körülmények* így fonódnak össze és erősítik egymást. Ezek ilyen jellegű összetartozása nem a posztmachiavellisták koncepcióját jellemzi, hanem Machiavelliét. (156.)

A Machiavelli és a machiavellizmus változatos megítélése az erdélyi fejedelemségben című, V. alrészben Machiavelli 17. századi felemás magyarországi recepcióját mutatja be szemléletesen Kaposi. A „machiavellista”

címkének néhány korabeli példájával kapcsolatban írja többek közt, hogy

a nagy erdélyi fejedelmek (Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György) sikeres politikája [...] könnyen igazolhatta, ha nem is a teljesen eltorzított machiavellizmust, de legalább Lipsius *prudentia mixtá*ját, amely a jogsértő magatartást elutasítja, de kisebb mértékű erkölcsi normasértéseket megengedhetőnek tart az állam érdekében. Az eredendő Machiavelli-tanokból [...] inkább csak az olyan általános gondolatok váltak közismertekké, vagy kerültek be olykor egy-egy erdélyi historiográfus [...] munkájába, mint a tettekkészség előnyei, a szükségszerűség kényszerítő ereje, az alkalom megragadásának fontossága vagy a szerencse kiszámíthatatlanságainak figyelembevétele. (163.)

Kemény János – Kaposi fogalmazásának megfelelően – „Machiavellit ismerő machiavellista”, aki „tisztában volt a *necessità* hatalmas erejével és sokféle formában való megjelenésével, de ugyanakkor az uralkodónak az országa iránti *kötelességével* is” (167). Teleki Mihály machiavellistaként való megbélyegzésének legjelentősebb példája a valószínűleg 1691-ben írt *Pasquillus contra Michaellem Teleki*, melynek nyitógondolatait így parafrázálja Kaposi: „a pokolban született és nevelkedett Machiavelli Váradon Petneháziné házába megy, és az ott nevelkedő Telekit választja tanítványául, és gonoszságai folytatójává nevezi ki” (170). *A Politikai és filozófiai gondolatok – Machiavelli akceptálásával* című fejezet konkluzív gondolatmeneteinek megfelelően

a felvilágosodás korának egészét tekintve az történt, hogy a világnézeti különbségek és a közvetítések módosító elemei bizonyos jellegű *polarizációt* segítettek elő a magyar Machiavelli-recepciók körén

belül. A vallások képviselői szinte a fordítottját tették kritikáikban annak, amit a firenzei gondolkodó: a *politikát választották le az erkölcsről*, és az erkölcsöt aláásó Machiavellitől igyekeztek megvédeni mindennapi életük terén az egyszerű, a közéletben fontos szerepet nem is játszó emberek széles körét ([így tesz] Molnár, Sztankovátsi, Verestói, Báthori). Ezzel szemben a világi alapon állók [...] vagy *le akarták választani az erkölcsöt* a rációnak teret engedő politikáról, és az ilyen politika közösségi hasznossága szempontjából próbálták *az erkölcsöt alárendelni a politikának* (Pápai Páriz), vagy egyszerűen csak *eltekintettek* az erkölcsi szemponttól, és az eredeti politikai elméletíró teltatták Machiavelliben (Szatsvay, Latzkovics, Martinovics, Kiss János). Azonban a Machiavellire reflektáló észrevételek mindegyik típus képviselőinél nagyon *részlegesek* voltak; nem váltak lényeges inspirálóivá sem a felvilágosodást propagáló, sem a köztársasági eszméket hirdető elvi elgondolásoknak. (221.)

Mint Kaposi rámutat, a későbbi korok magyarországi Machiavelli-recepcióját illetően a szóban forgó fejezetben említettek közül Martinovics, Kovacsóczy és Zrínyi *Machiavelli-értelmezései* voltak meghatározók (223).

A kötet második, *Machiavelli mint a Reneszánsz és a nemzetállam megkerülhetetlen klasszikusa* című részében, a VIII. alrészben olvashatunk *A jog- és a politikaelmélet Machiavellijéről*: az itt nagy terjedelemben kifejtett eszmefuttatások összegzésének megfelelően

a XIX. század második felében a jog- és politikaelmélet Machiavellivel is foglalkozó egyes képviselői a jogi szemlélet bevonásával inkább csak *újabb szempontból megvilágítva árnyalták* a [...] konzervatív Machiavelli-képet [...] (Pauler, Acsay);

ugyanakkor e tudományterület más művelői, akik a szociológia és a pszichológia segítségével a tényleges társadalmi viszonyok alapján igyekeztek értelmezni a jogot, mellőzték Machiavellit, mert *preskriptív társadalomirányítási koncepcióját és perlokutív megjegyzéseit* nem tudták hasznosítani sem a saját leíró és megértő új jogértelmezésük során, sem az alig változott természetjog bírálata kapcsán (Pulszky Ágost, Pikler Gyula). Politikát és jogot új módon összekapcsolva Kautz Gyula kezdte megérteni Machiavelli amorálisának nemcsak történelmi szükségességét, hanem pozitív lehetőségeit is, majd Concha Győző ismerte fel, hogy egy nem privát, hanem egy makroközösségi orientáltságú, joggal is harmonizáló erkölcsöt szintetizálni lehet a politikával (szerinte ezt kísérelte meg Machiavelli), és egy ilyen *politikai erkölcs* alapul szolgálhat a *mindíg rugalmasan viselkedni kénytelen* politika számára. (290.)

A kilencedik, *Machiavelli mint megkerülhetetlen államelméleti klasszikus* című alrészben Kaposi nagy terjedelemben tér ki Somló Bódog Machiavelli-intepretációjának rekonstrukciójára (334–345), és ennek összegzésében rámutat:

[A] jogfilozófus Somló a „helyes jog” kutatása során jutott el Machiavellihez, akinek elméleti munkáiban az eredményes társadalomirányítás néhány alapvető elvét vélte felfedezni [...]. Machiavelli tanulmányozása [...] mégis segítette őt annak felismerésében, hogy a jog mellett a *politikának* milyen meghatározó szerepe van a társadalmi folyamatok célszerű alakításában, és ezért a kettő összekapcsolására hivatott *államot* rendkívül komplex képződményként kell felfogni. (344.)

Mint Kaposi kiemeli, Machiavelli magyarországi fogadtatástörténetének második,

tehát 19. századi szakaszát a firenzei titkár „ismertebbé válása, pozitív megítélésének erősödése, problémafelvető gondolkodásmódjának felismerése [...], elméleti forrásként való alkalmazása bizonyos elvi problémák megoldásakor [...], a *szélesedő érdeklődés és fokozódó elismerés* jellemezte” (352).

A kötet harmadik, *Machiavelli életműve mint az egyetemes kultúra különböző rétegeinek szerve része* című tematikus egységében a firenzei titkár munkásságának feltételezett jogelméleti relevanciájával kapcsolatban Kaposi egyebek mellett azt hangsúlyozza, hogy a *Machiavelli mint a jogelmélet fejlődését befolyásoló klasszikus* című fejezetben kritikailag bemutatott magyarországi teoretikusok (többek közt Horváth Barna, Bibó István, Concha Győző, Kautz Gyula, Réz Mihály) „nagyságát [...] épp az mutatja, hogy mélyen visszatekintő történeti elemzéseiből [Machiavellit] annak ellenére sem hagyták ki, hogy sok mindenben nem értettek vele egyet, azonban akár közvetlenül beépíthető eredményeit, akár provokációinak lehetséges tanulságait igyekeztek jól felhasználni” (370).

A *politikaelmélet Machiavellije* című fejezetben Kaposi rámutat: a 20. század első fele magyarországi gondolkodóinak egy csoportja szándékuk szerint

az *egész életművet* tették mérlegre, azonban nagyon különböző nézőpontjaik nyomán *eléggé eltérő* Machiavelli-képeket vázoltak fel [...] más és más *politikai* gondolkodásmódok számára. Luigi Valli prefasiszta *elmélettrója* és Kornis Gyula valamennyire mégis az antimachiavellizmus értelmében machiavellista *államférfije*, az egyik végletként, nagyon alkalmasnak mutatkozott az erősödő fasizmus programjainak legalább *igazolást nyújtó* támogatására. A másik végletként Jászi Oszkár egyértelműbben, Gaál Gábor óvatosabban, éppen az ilyen átértelmezés veszélyére hívta fel a figyelmet, a *Ka-*

tolikus Szemle átvett cikke névtelen szerzőjéhez és Juhász Gyulához hasonlóan. Krisztics Sándor és Veres Péter erkölcsös politikát védő felfogása erre legfeljebb csak közvetetten utal. A tudományos igényű Machiavelli-képet felvillantók – Málly Ferenc, Villani Lajos –, akik italianisták, már az olasz kultúrában való jártasságuk miatt is érzékenyebbek a firenzei titkár nemzeti programja iránt, de ezen túlmenően is meg tudnak maradni a nagy gondolkodó valóságos értékei mellett, [és] nacionalista felhangok nélkül mutatják be a múlt nagy klasszikusát. (405–406.)

A *Filozófiai közelítések Machiavelli koncepciójához* című fejezetben Kaposi részletesen vizsgálja Heller Ágnes *Machiavelli*-interpretációját (vö. 468–476). Heller *A reneszánsz ember* című művének Machiavelli-elemzéséből többek közt az hámozható ki, hogy a firenzei titkár

a *politika* több általános alapelvét azért dolgozhatta ki jól, mert ki tudta használni a *reneszánsz kor bizonyos előnyeit*, noha a *sajátosságaiból adódó korlátain* nem volt mindig képes túllépni. Ezért áll nála előtérben a politika *személyes* aspektusa [...], a politizálás *dinamikussága és díszkurzívítása* [...], a hatalomgyakorlás *embertelennek tartott eszközei*nek ismertetése [...], a *politikai technika* bemutatása [...] és ezekhez képest az intézmények eléggé mellékes tárgyalása. Új elem annak megállapítása, hogy Machiavelli a politikától elkülönített *etikát* is modern alapon képzelte el, amennyiben fölvetette a *felelősségvállalás* fontosságát a politikai morálban. (471–472.)

Sallay Géza *Gramsci és Machiavelli* című 1974-es cikkében nagy hangsúlyt kap, hogy Gramsci *A fejedelem*

sokoldalúságában mindenekelőtt a *hatekonyosság kulcsát* látta, hiszen *A fejedelem* ugyan nem skolasztikus rendszerezés, de nagyon jól átgondolt mű, és a pillanatnyi szükségletek összegzése mellett általános politikai elveket is megfogalmaz, tehát tudományos; nem utópia, mert elérhető távlatot mutat meg, s egyben [az] annak eléréséhez szükséges cselekvésre buzdít; mítosz-szerű, de reálisan antropomorf is, hiszen fejedelme nemcsak államfő, hanem az államot megteremtő harcok karizmatikus hadvezére is (477).

Kaposi a szóban forgó fejezetben a továbbiakban kritikailag tekinti át Almási Miklós, Hermann István és Fehér Ferenc *Machiavelli*-értelmezéseit. Kaposi egyik záró megjegyzésének megfelelően „a háború utáni három évtized gyakran átalakuló politikai viszonyai között [...] nem nyílt igazán kedvező lehetőség Machiavelli tanulmányozására és alaposabb megértésére” (489).

Kaposi szintén részletekbe menően tárgyalja a rendszerváltás utáni jelentősebb magyarországi Machiavelli-interpretációkat, azok sokféleségét hangsúlyozva: kritikailag rekonstruálja mások mellett Hársing László, Láncki András, Bayer József, Kende Péter, Kontler László, Szabó Tibor, Molnár Tamás, Földesi Tamás, Lányi Gusztáv, Paczolay Péter, Kis János és Horváth Hörcher Ferenc *Machiavelli*-elemzésének néhány karakterisztikus elemét (561–592).

Kaposi Márton monumentális Machiavelli-monográfiája egyedi és újító vállalkozás a magyarországi filozófiai kutatásban. A mű nélkülözhetetlen tudományos forrás – elsősorban a posztgraduális, illetve doktori képzésben – a magyar–olasz kapcsolattörténet, a történettudomány, a magyar, illetve az olasz irodalom, a politológia és a politikai filozófia szakterületein.